

הרב חנוך וקסמן פרשת שמות

יאור וגואל

שתי האמהות של משה

חיי המוקדמים של משה

בניגוד לאלו שיובילו בסופו של דבר לחירות, משה מעולם לא עבד אצל נוגש מצרי; העבודה האפורה והרדייה בפרך נחסכו ממנו. משה לא היה בן עבדים אלא בן אצילים, והוא השתייך למעמדות הגבוהים; ילדותו ונערותו במצרים עברו עליו בחוגי האצולה והמלוכה בבית פרעה.

כולנו יודעים איך משה הגיע לבית פרעה. מעט לאחר לידתו, אמו משה הבינה שלא תוכל עוד להחביא אותו; היא ידעה שאם הוא יימצא הוא יומת, ולכן היא בנתה תיבה מגומא ושמה אותו בתוכה. לאחר מכן, היא שילחה את התיבה על פני המים, על שפת היאור (שמות ב:ג); בת פרעה מצאה אותו, ריחמה עליו, ואמצה אותו לבן (ב:ו).

בעוד שהתורה מסמנת בבירור את עלייתו של משה מבן עבדים לבן מלכים, היא נותנת לנו רמזים מועטים בנוגע למשמעות העניין, ואנו מושארים לתהות באשר לסיבה להפיכתו מעבד למלך. מדוע ההשגחה העליונה בחרה לסבב כי הגואל העתידי של ישראל יגדל בבית משעבד ישראל? כיצד החלק הראשון והמוקדם של חייו של משה מתאים לסיפור הגדול של חייו?

ההקבלה בין אם משה לבין בת פרעה

העניין מסובך מעט יותר: לאורך כל פרק ב', שהוא סיפור הולדת משה ומעברו לבית פרעה, התורה יוצרת הקבלה בין אם משה לבין בת פרעה. כאשר משה נולד, אמו "רואה" שהוא "טוב" (ב:ב). כאשר היא כבר לא יכולה להחביא אותו, היא "לוקחת" תיבה ושמה בה את משה. מעט לאחר מכן, גם בת פרעה "רואה" ו"לוקחת" - היא רואה את התיבה בסוף ולוקחת אותה אליה (ב:ה). הראייה והלקיחה מעמידים אותה במקביל לאמו של משה, ומגשימים את תקוותה כי מישהו יראה את בנה וייקח אותו - מישהו שיוכל להגן על בנה יותר ממה שהיא יכלה, להביט עליו באהבת אם ולראות את הטוב שהיא ראתה במשה; בת פרעה היא המישהו הזה.

למעשה, הראייה והלקיחה הללו חוזרים פעם שלישית. כאשר בת פרעה פותחת את התיבה, היא רואה את הילד ונמלאת עליו רחמים (ב:ו). לאחר מכן, היא נשמעת לעצה של אחות הילד לשכור מינקת מן העברים ואם משה "לוקחת" אותו שוב (ב:ט). הראייה השנייה של בת פרעה משלימה את תכניתה של אם משה, ובאורח פלא מאפשרת לה "לקחת" אותו - ולו באופן זמני - שוב. שתי הנשים קשורות זו לזו, והן שותפות בפרוייקט הצלת הילד.

לידתו וגדילתו הכפולים של משה

המקבילה המורכבת ויחסי שיתוף הפעולה המסומנים על ידי צמד הפעלים יובהרו יותר בעזרת הבנת מבנה הפרשייה. הילד נע ונד לאורך הסיפור: בשלב הראשון הוא נמצא עם אמו הביולוגית, בתיבה שהיא בנתה, ומצוי תחת השגחת אחותו (ב:א-ד); בנקודה זו בת פרעה מוצאת אותו ולוקחת אותו אליה (ב:ה-ז); בשלב בשלישי הילד חוזר לרשות אמו (ב:ח-ט) ובשלב הרביעי (ב:י) הוא חוזר לבת פרעה. התבנית שנוצרה כאן, א-ב-א-ב, מדגישה שוב את העובדה שלמשה יש שתי אמהות.

בצורה דומה, אנו יכולים לראות שמשה נקרא "בן" פעמיים - פעם אחת כבן אמו בת לוי (ב:ב), ובשנית כבנה של בת פרעה. משה גם "גדל" פעמיים - פעם אחת לפני שאמו נותנת אותו לבת פרעה בשנית (ב:י), ופעם נוספת כאשר הוא יוצא אל אחיו (ב:יא), ימים ספורים לפני שהוא עוזב את בית פרעה (ב:טו); שתי נשים גידלו אותו. גם שמו של משה משקף נקודה זו. שמו, הקשור לעובדה שהוא נמשה מן המים, ניתן לו על ידי בת פרעה, והוא מסמן ומסמל את רגע המעבר בין שתי האמהות ואת יצירת הברית שנועדה להציל ולגדל את הילד.

אם כן, כאשר אנו מתעניינים בצעירותו של משה, אנו לא יכולים לצמצם את נקודת מבטנו לעובדה שהוא התחנך כמצרי או כבן מלך; אנו צריכים להתמקד במאמץ המשותף של אמו ושל בת פרעה. השאלה שעלינו לשאול, אם כן, היא מהי המשמעות של העמדת בת פרעה כאמו המאמצת של משה ושל הצלת משה בדרך זו.

משה והיפוך תפקיד היאור

כפי שהראינו לעיל, מוטיב היאור ממלא תפקיד חשוב בסיפור לידתו והצלתו של משה - במקום זה מתרחשים האירועים המשמעותיים בסיפור זה: אמו של משה שמה את התיבה ביאור (ב:ג); בת פרעה הולכת לרחוץ ביאור, ומשרתותיה הולכות לצידה על שפת היאור; שמו של משה מכיל התייחסות מפורשת ליאור - הוא נמשה מן המים, כלומר מן היאור בו רחצה בת פרעה (ב:י).

יחד עם השימוש הכפול בביטוי "בן", ההתמקדות ביאור יוצרת קשר מעניין לפסוק שבא מייד לפני סיפור לידת והצלת משה, הפסוק המתאר את גזירת המתת הבנים. שיאו של תהליך השעבוד, המתחיל בפרק א', הוא דרישה לרצח-עם של העברים:

ויצו פרעה לכל עמו לאמר, כל הבן הילוד היארה תשליכהו, וכל הבת תחיון.
(א:כב)

גם כאן אנו פוגשים את "הבן" ואת "היאור"; למעשה, סיפור לידת משה והצלתו הם ההיפוך של גזירת פרעה: בעיני פרעה, המפגש בין היאור לבין הבנים היה אמור להוביל למותם, אך בסיפור לידת והצלת משה הוא מלא תפקיד

"ועבדם וענו אתם" של ברית בין הבתרים (טו:ג); ההבטחה של ריבוי זרע היא הצלע המשלימה להבטחת השעבוד בברית בין הבתרים. פרעה פועל כתוצאה מן ההשגחה, והתגובות למעשיו מתבצעות על ידי ההשגחה.

הנושא מגיע לשיאו בסיפור לידת והצלת משה (ב:א-י), שהיא המענה שההשגחה נותנת לפתרון הסופי של פרעה. הדיכוי השיטתי של בני ישראל התדרדר לרצח מאורגן. אולם, כפי שה' סתר את תוכניות פרעה עד עתה, הוא ימשיך לסתור אותן גם כאן.

בהטרמה למוטיב של סיפור יציאת מצרים, המעמיד את ה' במאבק עם פרעה, ה' מהפך את צו פרעה וגורם לכך שהיאור דווקא יציל חיים. הבן הניצול יהיה, בעתיד, הגואל של בני ישראל, הכלי שימוטט את מנגנון הדיכוי המצרי עד תומו. בנוסף, בהדגמה האולטימטיבית של כח ההשגחה, לא אחרת מאשר בת פרעה הופכת להיות האם, כביכול, של החורבן וההרס שיבואו על מצרים; פרעה וביתו מגדלים את מי שיביא לתבוסתם - את גואלם של ישראל.

לעיון נוסף

1. קראו שוב את א:כב. ראו את רש"י שם, וכן את ז:ז. מהי מטרת המדרש אותו רש"י מצטט (סוטה יב, ב)? כיצד דעה זו משתלבת עם מוטיב ההשגחה, אותנו הסברנו בשיעור? כיצד הוא מסבירה את תגובתו המוגבלת של ה' לגזירה?

2. ראו ראב"ע על ב:ג (בסופו). הוא מציע שתי פתרונות לבעיות שהועלו בשיעור. לאחר קריאה של ב:יא-יב, טז-יט נסו להצביע על שתי ההצעות. נסו להציע וריאציה על גישתו הראשונה של ראב"ע (אולי על פי ב:יא, ג:ח). האם נוכל לראות את ב:א-י כחוויה מכוננת הכרחית ליצירת זהותו ודמותו של משה?

3. קראו ג:ז; גם שם מופיעים פעלים רבים מן שורש ר.א.ה. עיינו ב:ב,ג,ה-ו,יא; מה הקשר בין אם משה, בת פרעה, משה וה' מה מסמלת הראייה בפרקים ב'-ג? האם דמויות מסויימות מאופיינות כדומות זו לזו או לה? באיזו צורה?

4. קראו שוב את א:כב-ב:א. אם מרים ואהרון גדולים ממשה, כיצד משה הוא "ראשון"? מה הקשר בין הנישואין לבין גיל? ראו רש"י, ורשב"ם ורמב"ן על א:ב. רש"י ורמב"ן מצטטים את הגמרא בסוטה יב,ב-ג,א; עיינו שם. חשבו: אם נקרא את סדר הפסוקים כסדר המאורעות, ללא הנבואה, כיצד נוכל להבין את ב:א-ד? כיצד הבנה זו תתאים לדברי רש"י ב-א:טו?

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ו
עורך: אייל קסנר

בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואר: office@etzion.org.il

בהצלתו של משה; הבן והיאור נפגשים למטרות של חיים. שמו של משה מדגיש ביתר שאת את מוטיב ההיפוך - פרעה גזר על כל הבנים השלכה ליאור - אך בן אחד דווקא נמשה ממנו. בנוסף לכך, מי שמצילה את משה היא בתו של מי שפקד להרוג אותו; כאילו בכדי להדגיש את החתרות של המעשה שלה, התורה מזכירה את היותה "בת פרעה" כמה פעמים בסיפור (ב:ה,ז,ח,ט,י), וזהו סימן הזיהוי היחיד של אמו המאמצת של משה. ה' משתמש בבתו של פרעה כדי להפוך את גזירותיו על פיהן. לבסוף, בשיא האירוניה, הילד שהיה צריך להיות מוטבע בגזירתו הרעה של פרעה נהפך לנכדו המאומץ ולבן ביתו. הילד שהיה צריך לטובע ביאור גדל בביתו כנסיך מצרים.

היפוך תוכניותיו של פרעה בידי ה'

כישלונו המוחלט של פרעה

זו לא הפעם הראשונה שהתוכניות של פרעה נכשלות. כפי שכבר אמרנו, הנסיון של פרעה להרוג את כל העברים הוא שיא של תהליך ארוך יותר. בתחילה, בטענה ש"עם בני ישראל רב ועצום ממנו", פרעה הנהיג עבודות כפייה לכל בני ישראל. הוא "שם" עליהם שרי מסיים, ומצווים לבנות לו ערי מסכנות. לעבודות אלו, היו, בוודאי, תוצאות ומטרות כלכליות ופוליטיות - באמצעותן פרעה מנסה לשלוט בבני ישראל; "למען ענתו בסבלתם" (א:יא) - כאמצעי לשחוק את עם ישראל ולהוביל להעלמתו הפיזית, ולא רק הנפשית. כך היה נהוג בכל המזרח הקדום.

התוכנית של פרעה נכשלה כישלון חרוץ, משום ש"כאשר יענו אתו כן ירב וכן יפרץ" (א:יב), ולכן פרעה מנסה אסטרטגיה חדשה. בעוד שבשלב הראשון בני ישראל היו רק תחת שרי מסיים, כנהוג (ראו רמב"ן א:י), ורק בנו ערים, עתה הם עובדים בפרך וממררים את חייהם בעבודה קשה - גם בבניה, בחומר ובלבנים, וגם בחקלאות - בכל עבודה בשדה (א:יג-יד).

אולם, פרעה נוכח לדעת כי תוכניותיו לא נושאות פרי. אפילו השלב השלישי, הנסיון להרוג את כל זכרי העברים בלידה, לא הצליח להשיג את מטרתו. זאת, משום שהמיילדות העבריות, עליהן הופקד ביצוע הפקודה, טענו שהעבריות יולדות לפני שהן מגיעות אליהן (א:יז-יט). למרות הנסיונות המרשימים בהחלט של פרעה, "וירב העם ויעצמו מאד". על סף ייאוש, פרעה עובר לפתרון סופי גלוי: הוא מצווה את כל נתיניו להשתתף בזריקת התינוקות ליאור.

יד ה' המסבבת והמהפכת את כל האירועים

אין מדובר ברצף התרחשויות מקריות; לאורך כל התיאור של העצמת אמצעי הדיכוי של פרעה, והמעבר האיטי לקראת רצח-עם, הכתוב מייחס את הייאוש של פרעה ואת הגדילה הדמוגרפית של העברים ליד ה'. גם המיילדות יראות את אותו ה' בדיוק, ולכן הן לא מעוניינות לפעול נגד רצונו. בנוסף, הפסוק המציין בבירור הרב ביותר את הכישלונות של פרעה, מדגיש את הקשר שבו העבודות מתבצעות: "וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ", והוא הוא